

Foto J. Petráněk ml.

Rozhovor
s prof. Janem Petráněkem

Profesor Kettner mi věnoval kladívko, menší, „aby je chlapeček unesl“

Pane profesore, vaší zatím poslední knihou je kniha pro mládež – v Čechách vůbec první příručka pro mladé sběratele hornin, minerálů a zkamenělin. Vzpomenete si, co vás v dětství zajímalo a nakonec třeba i přivedlo ke studiu geologie?

Opřírodu jsem měl vždy zájem, přispělo k tomu i mnohaleté členství ve skautingu. Jako kluk jsem sbíral všechno možné – motýly, brouky, měl jsem rostlinný herbář a samozřejmě minerály a horniny. Můj tatínek měl sám sbírku minerálů a jednou se s námi dokonce na několik dnů vydal na Kozákov hledat acháty. Na střední škole mne v sekundě učil

prof. J. Kinský, pozdější univerzitní profesor geomorfologie, můj vzácný, celoživotní přítel. Jako středoškolák jsem jej v jeho bytě občas navštěvoval a jednou, když jsem za ním přišel na fakultu, odvedl mne k prof. R. Kettnerovi; pan profesor mi věnoval geologické kladívko, menší (prý aby je chlapeček unesl) a hned se ujal mé výchovy a do značné míry začal organizovat mou činnost a výuku geologie.

Jak to probíhalo?

Opřázdniích po septimě, v roce 1940, když profesor Kettner geologicky mapoval blanenský prolom, vzal

mne s sebou a naučil mne základům geologického mapování. Anásledující roky jsem se spolu s dalšími jeho žáky podílel na mapování Moravského krasu. Pan profesor, přes svou mohutnou postavu, byl fyzicky zdatný a při mapování Moravského krasu běhal po strmých, skalnatých svazích a zhmáhal i výstupy ze dna Pustého a Suchého žlebu. Po několika dnech mapování jsem se modlil, aby začalo konečně pršet, aby pan profesor skresloval geologické mapy a my mladí jsme si mohli odpočinout.

Onedělích nebo i svátcích jsem často chodil, někdy i s dalšími adepty geologie, inženýrským geologem profesorem

Q. Zárubou na exkurze do pražského okolí. Profesor Kettner v tu dobu psal svou klasickou, několikadílnou učebnici všeobecné geologie, a když dokončil některý díl, dal mi jej k prostudování. Za čas jsem přišel, byl jsem vyzkoušen a prof. Kettner mi dal provizorní vysvědčení. Až po válce mi do vysokoškolského indexu zapsal úspěšně vykonané zkoušky.

Za války jste ale také pracoval jako chemik...

Ano, válečná léta byla pro mne i léta chemie. Protože naše vysoké školy Němci zavřeli, po maturitě jsem ještě absolvoval dvouletý kurs chemie na průmyslovce a potom nastoupil jako chemik do Výzkumného ústavu Českomoravské-Kolben-Daněk (ČKD) ve Vysočanech (tatínek zde byl šéfkonstruktérem automobilů Praga). Geologie sice byla pro mne přednější, ale chemii jsem měl velmi rád. Když se v té době jeden tatínkův známý, inženýr chemie, ptal, „co bude váš kluk dělat“, slyšel: „On má hlavu plnou jen geologie.“ Odpověď byla zcela jednoznačná: „Potřebuje nařezat a dostane rozum!“ Tatínek to neudělal, a tak jsem se stal geologem.

Když byla ve Vysočanech za čas zřízena laboratoř pro speciální analýzy, stal jsem se jejím vedoucím. Ke konci války německý ředitel nařídil (proti vůli našeho ředitele) přijmout jednoho inženýra, kolaboranta ruského původu, a to do mé laboratoře; stále si pamatuji jeho jméno: Vasilij Kasjanov. Byl asi o 20–25 let starší než já a moji čtyři nedostudovaní chemici. Já mu přiděloval a kontroloval práci, on s námi ale vůbec nikdy nemluvil. Vlastně jednou ano, když mne obvinil, že jsem si pobrukoval komunistickou Internacionálu (kterou jsem vůbec neznal), ale to nejhorší přišlo později. Ve vedlejší laboratoři prováděla analýzy jedna mladá dívka. Musela nastoupit v rámci totálního nasazení, do té doby o chemii neměla ani ponětí. Významným dodavatelem vzorků byla obrovská slévárna, každý den jedna tavba kvalitní oceli na kupole tanků. Nedlouho před koncem války jedna

analýza ukázala, že ocel obsahuje 24 setin procenta fosforu, což bylo nepřípustné a celá tavba byla zničena vylitím do písku. Německý podnikový ředitel nechal odebrat vzorek této oceli a jako vzorek „X“ ho poslal k nové analýze. Analýza ukázala, že ocel byla dobrá (16 setin procenta), a tudíž že může jít o sabotáž, jejíž případné prokázání by patrně znamenalo trest smrti.

Zanedlouho jsem byl volán k řediteli ústavu. Bylo dohodnuto, že vypracuji falešný protokol, kde bude uvedeno, že v mé laboratoři byl zjištěn obsah fosforu uprostřed mezi oběma analýzami (20 setin), což je přípustná tolerance analytické chyby. Potom ale přišel šok – sotvaže jsem se vrátil od ředitele do laboratoře, obrátil se na mne Kasjanov a povídá: „Pane Petránku, jestli výsledky

vyjžděly již hotové tanky. O naši analýzu se již nikdo nezajímal. Mnohem později, když jsme již více věděli o gestapu, jsem si uvědomil, jak jsme byli naivní, když jsme se domnívali, že by gestapo nedokázalo vyšetřit, jak to bylo s těmi analýzami.

Po studiu jste absolvoval roční stáž na Princetonské univerzitě v USA. V té době tam ještě působili třeba Albert Einstein nebo T. S. Eliot, to zní současníkům skoro fantasticky, setkal jste se s nimi?

Po doktorátu na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy a krátké vojenské službě jsem na konci září 1948 odjel na rok studovat geologii do Spojených států, na prestižní Princetonskou univerzitu. Tři dny po mém odjezdu, v 10 hodin večer, přišli dva muži k mým rodičům

S profesorem Radimem Kettnerem v dobách gymnaziálních studií.

zfalšujete, špatně to svámi dopadne, včera se o vás jednalo na gestapu!“ Protokol jsme zfalšovali – byl pátek a protokol měl německý ředitel mít v pondělí v rukou. V neděli kolem poledne přiletěla eskadra amerických „létajících pevností“, bombardérů B 22, slévárnu srovnala se zemí a stejně tak velkou část libeňského závodu, odkud

a chtěli mi odebrat cestovní pas...

Do Ameriky jsem cestoval lodí, občas vrzající, původně sloužící k dopravě vojáků do Evropy. V polovině cesty přišla obrovská bouře a většina z nás cestujících poznala, co je to mořská nemoc. Uvnitř lodi, zejména v přeplněných noclehárnách, to bylo nesnesitelné,

a proto jsem ležel na lavici na palubě, kde na čerstvém vzduchu se to dalo přežít. Do New Yorku jsme přijeli se zpožděním.

Na univerzitě jsem chodil na přednášky a zkoušky, které mi byly doporučeny, a pilně jezdil na exkurze. Leccos jsem se naučil, co jsem neznal, např. studium těžkých minerálů; později jsem tento obor zavedl i v Ústředním ústavu geologickém a dnes je již samozřejmou součástí studia všech druhů hornin, a to zejména při prospekční činnosti.

V tu dobu mělo geologické oddělení 4 auta, stejné, ve kterých jsme o velikonočních ujetí tisíce kilometrů daleko, až do Alabamy u Mexického zálivu, a navštívili řadu ložisek. Jídlo a nocleh jsme si platili sami a šetřili jsme. Ubytovali jsme se v motelech, po šesti ve dvoulůžkových pokojích, a litovali, kolik bude stát lůžko a kolik spaní ve

kde žijí a často i dožívají významní badatelé bez ohledu na jejich národnost i obor vědecké činnosti. Své poslední roky života tu trávil i Albert Einstein.

Kromě těchto dlouhodobých obyvatel jsou sem zvaní i mladší badatelé, aby se zde v naprostém klidu, oproštění od různých povinností na dosavadních pracovištích, mohli plně a nerušeně věnovat své vědě. Já jsem zde znal jednoho mladšího holandského fyzika.

Einsteina jsem sice neviděl, viděl jsem však jednoho již bělovlasého starého pána, kterým byl nositel Nobelovy ceny německý fyzik Max von Laue, objevitel rentgenové difrakce. V poledne jsme obědvali v malé jídelně, seděli jsme u malého stolku a hned vedle nás seděli dva muži: jedním byl anglický básník Thomas S. Eliot, nositel Nobelovy ceny za literaturu, druhým americký fyzik Jacob R. Oppenheimer, tvůrce atomové bomby. V naší koleji (Graduate College), kde bydleli doktorandi, se občas konaly přednášky a Oppenheimer tam jednou mluvil. Ačkoliv byl otcem atomové bomby, bojoval nyní proti atomovým zbraním, neboť si uvědomoval jejich děsivé účinky.

Jednou se místo přednášky konal koncert, a to skladeb Bohuslava Martinů, který byl přítomen. Když koncert skončil, šel jsem za ním a ptal jsem se ho, zdali ještě mluví česky, neboť žil již dlouho mimo domov. Mluvil ale perfektně česky a pozval mne, abych jej navštívil. V těch letech byl profesorem hudby na Princetonské univerzitě, šel jsem proto za ním na jeho pracoviště. Byl velmi příjemný, popovídali jsme si chvíli a dozvěděl jsem se, že se chystá do New Yorku na československé velvyslanectví, ale hned dodal, že do Československa nepojede.

Vy jste pak učil na Karlově univerzitě, kterou jste byl nucen dvakrát opustit. Co bylo příčinou?

V roce 1952 prof. R. Kettner, vedoucí tehdejšího Geologického ústavu Univerzity Karlovy, navrhl jmenování docenty dr. Z. Špinara (paleontologie),

dr. Vl. Pokorného (paleontologie), dr. Z. Pouba (ložisková geologie), mne (všeobecná a historická geologie) a dr. J. Kontu (petrografie). Konta, který byl tajemníkem ústavu, svolal nás na schůzi a tam nás informoval, že s návrhem souhlasí, s výjimkou mé osoby. Prohlásil, že on a strana (komunistická) „jsou jedno“, a tím nade mnou vyklá ortel. Příčinou zřejmě bylo, že mne považoval za konkurenta ve výzkumu sedimentů. Závídel mi mé studium v USA, kterému se již, přes udání z fakulty, nepodařilo zabránit.

Kam jste odešel?

Potom jsem začal dojíždět do Ostravy, kde jsem na Vysoké škole báňské přednášel ložiskovou geologii a měl na starosti i kurs geologického mapování. Druhý rok jsem tam přesídlil a domů za rodinou jsem jezdil jednou za dva týdny. Bylo to dlouhodobě neúnosné, v tu dobu jsme měli dvě děti, obývali jeden velký pokoj a příslušenství bylo společné pro tři další bytové jednotky. Přes zoufalou snahu se nepodařilo byt vyměnit. VŠB stavěla byty pro své zaměstnance, a kdybych byl byt dostal, asi bych natrvalo skončil na VŠB. V polovině roku 1954 se ale stal zázrak: trojsměnou jsme získali malý dvoupokojový byt. V Ostravě se mi poté na VŠB podařilo dosáhnout rozvázání pracovního poměru a já nastoupil v Praze do tehdejšího Ústředního ústavu geologického.

Zdá se, že Ústřední ústav geologický (dnešní ČGS) byl pro vás i pro mnoho jiných jedním z mála útočišť v nepříznivých politických poměrech...

V Ústředním ústavu geologickém jsem byl mnoho let velmi šťasten. Zřídil jsem oddělení pro výzkum sedimentů, laboratoř pro studium těžkých minerálů a zavedl odborné semináře, kde jsem učil své mladší spolupracovníky a já se zase učil od nich, z poznatků jejich výzkumné činnosti. Jednoho dne jsem však byl informován, že jsem byl vedení sedimentologického oddělení zbaven,

Loučení se svým koněm na konci vojny v roce 1948.

spacím pytlí na zemi. Vyvrcholením mého studijního pobytu byla letní princetonská transkontinentální exkurze pro studenty 2. ročníku, která nás zavedla až do západních států – Colorada, Nevady, Arizony i jinam.

Na okraji Princetonu je Ústav pro pokročilý výzkum. Je to v podstatě instituce,

Nad Grand Canyonem během princetonské transkontinentální exkurze.

neboť vyšlo nařízení, že v „ústředních“ institucích mohou být vedoucími oddělení jen členové komunistické strany. Byl mi snížen plat, ale mně to nevadilo. Ubyla mi administrativní činnost a měl jsem více času na vědeckou práci. Přituhovalo i dále. Přišly prověrky ve všech ústředních úřadech a institucích a byla propuštěna řada nevinných pracovníků, já to ale přežil. Byl jsem zavolán k řediteli Kořánovi, který mi nic nevytknul, jen mi doporučil, abych se zapojil do činnosti Revolučního odborového hnutí.

V té době byl jsem již přihlášen na uhelný geologický kongres v Holandsku,

byla přijata má přednáška a zaplacený veškerý poplatek. Nikam jsem ale nejel, neboť mi zatajili, že v prověrce bylo uvedeno, že nesmím nikam vycestovat, ani do socialistických států. Asi za dva měsíce přišlo mi pozvání z Moskvy zúčastnit se tamní uhelné konference, a to jako host Sovětské akademie věd, která za mne uhradí výlohy za týdenní pobyt. Mojí povinností bylo přednést přednášku opírající se o mé výzkumy v ostravsko-karvinském revíru. Naši soudruzi dali rozum dohromady a povolili mi návštěvy socialistických zemí, ale nikam jinam.

Situace se pro vás zlepšila až v 60. letech, měli jste se dokonce stát ředitelem ÚÚG. Jaká byla vaše role při organizaci snad dosud největší geologické události u nás – mezinárodního kongresu a proč bylo všechno nakonec jinak?

V prosinci 1964 jsem v Indii na zasedání mezinárodního geologického kongresu jménem naší geologické veřejnosti pozval geology z celého světa na plánovaný kongres v Praze 1968. Pozvání bylo přijato a tím zahájeno naše čtyřleté období usilovné práce na přípravě kongresu. Já jsem se stal vědeckým tajemníkem a mým hlavním úkolem bylo posuzovat úroveň zaslaných příspěvků. Prezidentem kongresu byl dr. Josef Svoboda, ředitel ÚÚG. V pondělí 19. srpna 1968, těsně před zahájením, jsme se jakožto hlavní organizátoři sešli v salonku s předsedou vlády Černíkem a některými ministry. Na zahájení kongresu jsem jménem ředitele dr. J. Svobody přednesl krátké uvítání všech geologů (přihlášeno bylo asi 3500 osob) a v zastoupení předsedy vlády a primátora Prahy přednesl jejich anglické pozdravy a přivítání našich hostů. Následující den se uskutečnily přednášky ve všech odborných sekcích a byly zahájeny plánované exkurze. V noci pak přišla okupace sovětskou armádou, kvůli střetům s okupanty, provázenými ničením, přestaly jezdit tramvaje a autobusy, mnoho cizích geologů i s rodinami houfně odjíždělo domů, činnost kongresu byla zcela ochromena. Na svolaném závěrečném zasedání vedoucí delegací velmi výrazně sovětskou okupaci kritizovali, a s nimi dokonce i nejmocnější muž české geologie, ředitel Ústředního geologického úřadu dr. J. Pravda. V tomto období fakultní rada PŘF UK, bez mého vědomí, aniž bych byl cokoli žádal, jednomyslně odhlasovala mou rehabilitaci a podala na ministerstvo návrh na mé jmenování profesorem geologie. Byl jsem tehdy zástupcem ředitele dr. Svobody (pracovně to bylo totéž co náměstek, ale náměstky musel schválit ústřední výbor KSČ, kdežto jmenování zástupců bylo v pravomoci ředitelů). Dr. Svoboda se pomalu

Vlevo prezident minulého geologického kongresu v Indii (1964) předává vedení pražského kongresu dr. J. Svobodovi; vpravo J. Petránek.

připravoval do penze a v té souvislosti se mne zeptal, zda bych byl ochoten se stát jeho nástupcem. Bez jakéhokoli rozmýšlení jsem to odmítnul – po tolika letech úřadování byla vidina možnosti opětné vědecké práce na fakultě příliš lákavá. Podlehl jsem přání prof. J. Vachtla, abych co nejdříve nastoupil na fakultu, a bohužel nedbal rady dlouholetého přítele Svobody, abych tak nečinil, dokud nebudu mít jmenování profesorem v ruce, a na fakultu jsem nastoupil.

Na ministerstvo byl zatím na přechodnou dobu dosazen nový ministr, a jeho nástupcem se brzy stal velký straník, prof. Hrbek, a začala tvrdá normalizace. Návrh na mé jmenování mně hodili na hlavu. Vtu dobu se akademik Vladimír Zoubek, ředitel Geologického ústavu Československé akademie věd, chystal do důchodu a nabídl mi, abych přešel kněmu do ČSAV a později převzal jeho místo. Jeho nabídku jsem přijal.

Jak to bylo se vznikem Mezinárodního geovědního programu UNESCO, který pokračuje dodnes?

V roce 1968, na pražském kongresu, jsem byl zvolen zástupcem generálního sekretáře Mezinárodní unie geologických věd (IUGS) a od té doby jsem se podílel na právě zahájené dlouhodobé přípravě Mezinárodního geovědního programu (IGCP).

Avšak teprve v únoru 1973, kdy jsem organizoval zasedání IUGS v Praze, se u nás doma večer sešli za IUGS dr. Abelson (prezident), dr. van der Heide (gen. sekretář) a za Unesco dr. Ronner abylo dohodnuto, že Unesco zajistí veškeré financování projektu a IUGS bude odpovídat za výběr a odborné vedení projektů. Po oficiálním schválení této dohody Unescem i IUGS byla svolána mezinárodní konference, projekt byl schválen a já se stal členem Rady IGCP, která prováděla výběr projektů a určovala výši jejich finanční podpory.

Později jsem v Unescu vyhrál konkurs na místo šéfa geologického oddělení za odcházejícího dr. Ronnera. Leccos jsem tam mohl pro naše geology dosáhnout. Akademik Zoubek proto navštívil náměstka ministra zahraničí, ale souhlas k přijetí tohoto místa jsem nedostal – prý kdybych byl členem strany, bylo by to možné.

Po několika letech ak. Zoubek odcházel do důchodu a hledal svého nástupce. Zeptal se mne, zda bych vstoupil do strany, já odmítl. Nastoupil nový ředitel, významný straník doc. Ing. V. Hejl, který vystudoval Vysokou školu chemicko-technologickou a z geologie nic neznal. Snad proto mi sdělil, že očekává, že ho budu připisovat jako spoluautora svých publikací. Nedovolil mi účastnit se zahraničních

zasedání Rady IGCP ani IUGS. Když se v únoru 1976 konalo výroční zasedání IUGS v Maďarsku, vzal jsem si řádnou dovolenou a budapešťského jednání jsem se zúčastnil. Když se to ředitel dozvěděl, dostal jsem důtku. V létě končila má osmiletá funkce v IUGS, a měl jsem se proto zúčastnit zasedání mezinárodního geologického kongresu v Austrálii. Nebylo mi to povoleno, ač veškeré výlohy hradilo IUGS. Bylo mi nařízeno do Austrálie poslat omluvu, že se pro nemoc nemohu zúčastnit, a kopii dopisu předat Ústřednímu geologickému úřadu k zaslání na ÚV KSČ.

Kongresy a zasedání pro vás však naštěstí nikdy nebyly to hlavní. Na co jste se zaměřil při své vědecké činnosti?

Věnoval jsem se studiu sedimentů a můj tematický záběr byl zprvu dosti široký. Potom přišlo období výzkumů v ostravsko-karvinském uhlonosném revíru, následované studiem sedimentárních železných rud ooidálního typu. Studoval jsem především naše ložiska a své poznatky jsem publikoval u nás i v cizině a v cizině jsem také přednášel. V roce 1966, v době přibližujícího se pražského jara a zmírnění politické kontroly, to krátkodobě bylo možné, za výzkum železných rud jsem získal hodnost doktora geologických věd.

Když byl zahájen program IGCP, stal jsem se vedoucím čtyřletého projektu „Ooidální železné rudy“ a výsledkem projektu byl mimo jiné celosvětový registr těchto ložisek (popis ložisek, jejich geologická pozice, mineralogické a chemické složení rud a podmínky jejich vzniku). Tato obsáhlá studie vyšla anglicky ve spolupráci s prof. F. Van Houtenem (USA).

Kromě různých konferencí jste v cizině pobýval i dlouhodobě. Kde to bylo?

Nejprve to bylo v Etiopii, v Hospodářské komisi pro Afriku (OSN), kde jsem posuzoval navrhované i probíhající projekty placené OSN. Dva roky jsem pracoval

v Iráku, ve státním geologickém ústavu, a dva roky jsem učil na vysokých školách v Tunisku. Kratší pracovní povinnosti mne zavedly do Sýrie a zejména Libye, kde jsem se naučil milovat poušť.

Máte nádhernou sbírku achátů z celého světa a dodnes býváte vídán na velkých mineralogických burzách u nás i ve světě. Kdy jste začal acháty sbírat a jak se to doplňovalo svaší vědeckou prací?

Minerály jsem začal sbírat již jako kluk. Moje aktivita byla značně proměnlivá, velmi malá byla např. v době horečného studia na univerzitě po skončení války. Nikdy jsem však nepohrdl možností něco hledat a najít. Když děti byly již asi 11–13 staré, vydali jsme se celá rodina se stanem do okolí Nové Paky hledat acháty, ale bez většího úspěchu. Později se situace radikálně zlepšila, ale první vyvrcholení nastalo, když jsme byli v Etiopii, druhé v Iráku. V Iráku jsme s manželkou nasbírali velké množství nádherných achátů sedimentárního původu, které jsou nejen ozdobou mé sbírky, ale také cenným materiálem pro výměnu.

V posledních letech, když jsem již v penzi a mám omezené možnosti výzkumné činnosti v oboru sedimentologie, mohl jsem věnovat více času achátům. Dvakrát jsem byl sbírat acháty v Maroku, napsal o nich články a v Německu jsem uveřejnil i obsáhlejší odborné články – jeden o genetických podmínkách tvorby achátů, druhý o vzniku sedimentárních achátů.

Pane profesore, letos oslavíte 90. narozeniny. Když se ohlédnete zpět, na jaká léta nejraději vzpomínáte? Co pro vás bylo v životě důležité? Kteří lidé?

Měl jsem dosti pestrý život a na tuto otázku je nesnadné odpovědět. Jako geolog jsem především vděčen svým učitelům, prof. R. Kettnerovi, prof. J. Koutkovi, prof. O. Kodymovi a prof. J. Kuskému, v USA prof. E. Sampsonovi (ložisková geologie). Mnoha díky jsem povinován četným svým přátelům-geologům, za

jejich spolupráci všeho druhu, zejména však děkuji svému bývalému žákovi, dlouholetému příteli a vynikajícímu sedimentologovi doc. Z. Kukulovi. Těžko vyjádřitelnými díky jsem zavázán své ženě, která se o mne na déle trvajících pobytech v zahraničí obětavě starala. Také vděčně vzpomínám na své rodiče, kteří měli plné pochopení pro mou geologii.

A na co nejraději vzpomínám? Nesnadné odpovědět. Byl to např. Princeton, kde jsem byl oproštěn od jakýchkoliv povinností a já jen a jen studoval geologii a poznával geologické krásy USA. Zcela odlišný byl krátký, ale krásný pobyt s manželkou a syny v Keni a výlet pod Kilimandžáro,

stejně rád vzpomínám na návštěvu malebného ostrova Bali v Indonésii i na tak diametrálně odlišnou krásu morfologicky členité libyjské pouště.

Stále houževnatě pracujete na dalších dílech – vsoučasnosti třeba na nové encyklopedii geologie...

Ano, na novém vydání. Není to žádné velké dílo, ale bude rozšířeno hlavně díky spolupráci s řadou spolupracovníků z různých specializovaných oborů. Rád bych také ještě dokončil některé odborné články. Musím proto doufat, že budu ještě chvíli zdrav.

Připravil Petr Maděra

Cesta na mule pralesem za Gambellou v jihozápadní Etiopii (1966).